

Основні поняття орфографії в шкільному курсі морфології української мови

¹ Омельчук Сергій Аркадійович, кандидат педагогічних наук, доцент, докторант Херсонського державного університету, м. Херсон, Україна

Received October 14, 2013; Revised October 24, 2013; Accepted October 28, 2013

Анотація. У статті визначено і схарактеризовано основні орфографічні поняття (орфограма, написання, орфографічне правило, орфографічний словник) у структурі шкільного курсу морфології. На основі аналізу чинних підручників української мови для 6–7 класів з'ясовано методика роботи над засвоєнням цих понять у процесі навчання морфології української мови в основній загальноосвітній школі.

Ключові слова: *шкільна морфологія, орфограма, правопис, написання, орфографічне правило, орфографічний словник, орфографічні вміння.*

Постановка проблеми. Ознайомлення учнів з мовною системою й формування на цій основі базових лексичних, граматичних, стилістичних, орфоепічних і правописних умінь і навичок, здатності школярів до аналізу й оцінки мовних явищ і фактів є одним із провідних напрямів навчання української мови в основній школі на сучасному етапі. Так, шкільний курс морфології української мови передбачає розв'язання низки завдань: навчити учнів диференціювати слова за частинами мови; з'ясувати лексичне й граматичне значення слів; визначати морфологічні ознаки й синтаксичну роль частин мови; засвоїти основні граматичні норми і правила; сформувати практичні вміння й навички відмінювати та дієвідмінювати слова; утворювати слова різними способами тощо.

Водночас вивчення теоретичних відомостей про частини мови повинно бути організовано так, щоб знання з морфології учні могли максимально використати з метою формування й удосконалення орфографічних умінь і навичок. Тому важливим складником навчання морфології української мови в основній школі є засвоєння школярами орфографічних норм, пов'язаних із правописом частин мови. Відповідно до чинної й нової програми з української мови для шкіл з навчанням українською мовою [8], [12] вимоги до рівня мовної компетентності учнів 6–7 класів передбачають формування, крім граматичних, також і орфографічних умінь і навичок, як-от: правильно писати частини мови з вивченими орфограмами; пояснювати їх, користуючись правилом; доречно вживати літери на позначення голосних і приголосних звуків у суфік-

сах і закінченнях різних частин мови; відмінювати й дієвідмінювати самостійні частини мови відповідно до норм українського правопису; знаходити орфограми в словах, що належать самостійним і службовим частинам мови; знаходити й виправляти орфографічні помилки на вивчені правила тощо. У зв'язку з цим у розділі програми "Морфологія. Орфографія" значну увагу приділено правописному компоненту. Таке структурування змісту навчання морфології в основній школі забезпечує можливість систематичного розвитку мовної компетентності не лише в граматичному, а й у правописному аспекті.

Аналіз останніх джерел досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор. До відбору базових понять орфографії в сучасній лінгвометодичці вчені підходять по-різному. Так, І. Хом'як до них зараховує орфограму, тип орфограми, варіант орфограми, розпізнавальні ознаки орфограми, умови вибору орфограми, орфографічне правило [14]. Автори "Методики навчання української мови в середніх освітніх закладах" основними науковими орфографічними термінами вважають орфограму, орфографічне правило, орфографічну дію, орфографічні вміння, орфографічні навички, орфографічну "пильність", орфографічну помилку [6].

Більш повний перелік понять, що визначають зміст роботи з орфографії в основній школі, запропонували свого часу М. Баранов, П. Івченков, Н. Іпполітова, Т. Ладиженська, М. Львов. Учені-лінгводидакти поділили всі орфографічні поняття на дві групи: 1) поняття, що засвоюють учні (написання, орфограма, неорфограма, помилка, літерна орфограма (орфограма-літера), нелітерна орфограма, дефіс (орфограма-дефіс), написання разом, роздільне написання (орфограма-пропуск), риска при переносі (орфограма-рисочка), вид орфограми, орфограма, що перевіряється, орфограма, що не перевіряється, умова вибору орфограми, розпізнавальні ознаки орфограми, орфографічне правило, орфографічний словник); 2) поняття, на які спирається вчитель, організовуючи навчальний процес (принцип орфографії, тип орфограми, вид орфограми, варіант орфограми, варіантна орфограма, безваріантна орфограма, актуальна орфограма, неактуальна орфограма, важка орфограма, легка орфограма, важкий випадок у застосуванні правила) [7]. У свою чергу, зазначені поняття вчені-методисти групують на лінгвістичні (*орфограма, неорфограма, літерна орфограма, нелітерна орфограма, орфограма-дефіс, написання разом, орфограма-пропуск, орфограма-рисочка, орфограма, що перевіряється, орфограма, що не перевіряється* та ін.), психологічні (*актуальна орфограма, неактуальна орфограма, важка орфограма, легка орфограма* та ін.) і методичні (*умова вибору орфограми, розпізнавальні ознаки орфограми* та ін.).

Тож метою нашої розвідки є визначити і схарактеризувати основні орфографічні поняття в структурі шкільного курсу морфології та на основі аналізу чинних підручників української мови для 6–7 класів з'ясувати методику роботи над засвоєнням цих понять у процесі навчання морфології в основній школі.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Насампе-

ред визначимо поняття, що становлять основу орфографічних знань учнів у процесі навчання морфології в основній школі. У програму з української мови для 6–7 класів (розділ "Морфологія. Орфографія") введено чотири поняття: орфограма, орфографічне правило, орфографічна помилка, орфографічний словник, які зафіксовано у вимогах до рівня мовної компетентності учнів мовної змістової лінії. Наприклад: *учень знаходить вивчені орфограми й пояснює їх; аргументує написання орфограм; пише правильно дієприслівники з написаними орфограмами; застосовує правила правопису прийменників; знаходить і виправляє орфографічні помилки на вивчені правила; користується орфографічним словником* тощо [8].

Вивчаючи морфологію української мови в основній школі, учні 6–7 класів мають засвоїти 56 орфограм, пов'язаних із написанням частин мови, а саме:

– 12 орфограм на правопис іменника (велика літера у власних назвах; велика літера і лапки у власних назвах; чергування приголосних в іменниках I відміни однини у формі давального й місцевого відмінків перед закінченням *-і*; літери *-о, -е(-є)* в закінченнях іменників I відміни однини у формі орудного відмінка; літери *-о, -е(-є), -ю* в закінченнях іменників I відміни однини у формі кличного відмінка; літери *-а(-я), -у(-ю)* в закінченнях іменників чоловічого роду II відміни однини; літери *-у(-ю), -е* в закінченнях іменників II відміни однини у формі кличного відмінка; подовження приголосних в іменниках III відміни однини у формі орудного відмінка; літери *и, е(є)* в іменникових суфіксах *-ичк, -ичок, -ечк (-єчк), -ечок (-єчок)*; літери *и, і, е(є)* в іменникових суфіксах *-инн(я), -інн(я), -єнн(-єнн)(я)*; літери *и, е* в іменникових суфіксах *-ив(о), -єв(о)*; уживання іменникових суфіксів *-ович, -івн(-івн)(а)* у чоловічих і жіночих іменах по батькові; *не* з іменниками; написання складних іменників разом або через дефіс);

– 7 орфограм на правопис прикметника (літери *и, і(ї)* в прикметникових суфіксах *-ичн(ий), -ічн(-ічн)(ий)*; літери *е, о, є* в прикметникових суфіксах *-єв(ий), -ов(ий), -єв(ий)*; знак м'якшення в прикметникових суфіксах *-ськ(ий), -зьк(ий), -цьк(ий), -еньк(ий), -єсьньк(ий), -ісіньк(ий), -юсіньк(ий)*; чергування приголосних *[к] // [ц'], [ч] // [ц'], [з] // [з'], [ж] // [з'], [х] // [ц'], [ш] // [ц']* перед прикметниковим суфіксом *-ськ(ий)*; *не* з прикметниками; *н* і *ни* у прикметниках; написання складних прикметників разом або через дефіс);

– 3 орфограми на правопис числівника (знак м'якшення в числівниках; написання складених числівників окремо; написання порядкових числівників з *-тисячний* разом);

– 4 орфограми на правопис займенника (приставний *н* у формах непрямих відмінків особових займенників; написання заперечних займенників разом; написання неозначених займенників разом і через дефіс; написання неозначених і заперечних займенників із прийменниками окремо.);

– 13 орфограм на правопис дієслова й особливих його форм – дієприкметника й дієприслівника (літери *е, и* в особових закінченнях дієслів I і II дієвідмін; чергування приголосних *[з] // [ж], [к] // [ч], [х] // [ш], [з] // [ж], [с] // [ш]* і под. в особових дієслівних фор-

мах; правопис *-ться, -шся* в кінці дієслів; знак м'якшення в дієсловах наказового способу; частки *б, би* в дієсловах умовного способу; *не* з дієсловами; правопис літер на позначення голосних звуків у суфіксах дієприкметників; чергування приголосних [з] // [ж], [к] // [ч], [з] // [ж], [д] // [дж] і под. при творенні дієприкметників; *н* у дієприкметниках і *ни* у прикметниках дієприкметникового походження; *не* з дієприкметниками; літера *и* в суфіксах дієприслівників; літери *у(ю), а(я)* в суфіксах дієприслівників; *не* з дієприслівниками);

– 6 орфограм на правопис прислівника (літери *н* та *ни* у прислівниках; *не* з прислівниками; *ні* з прислівниками; *и* та *і* в кінці прислівників; написання прислівників разом, через дефіс та окремо; написання прислівникових сполучень окремо);

– 3 орфограми на правопис прийменника (чергування прийменників *у // в // уві*; чергування прийменників *з // зі // із // зо*; написання похідних прийменників разом, через дефіс та окремо);

– 2 орфограми на правопис сполучника (чергування сполучників *і // ї*; написання похідних сполучників разом і окремо);

– 3 орфограми на правопис часток (написання часток з різними частинами мови разом, через дефіс та окремо; *не* з різними частинами мови; *ні* з різними частинами мови);

– 1 орфограма на правопис вигуку (дефіс у вигуках).

На основі кількісного аналізу орфограм у шкільному курсі морфології української мови констатуємо, що більшу частину орфограм становлять літерні (60,7%), меншу частину – нелітерні (39,3%) (див. табл. 1). До нелітерних орфограм належить правопис *не* та інших часток з усіма самостійними частинами мови, а також написання складних слів разом, через дефіс та окремо.

Таблиця 1.

Кількісний аналіз орфограм у шкільному курсі морфології української мови

Клас	Частини мови	Орфограми		Загальна кількість
		літерні	нелітерні	
6 клас	Іменник	12	2	14
	Прикметник	5	2	7
	Числівник	1	2	3
	Займенник	1	3	4
7 клас	Дієслово	10	3	13
	Прислівник	2	4	6
	Прийменник	2	1	3
	Сполучник	1	1	2
	Частка	-	3	3
	Вигук	-	1	1
Усього		34	22	56

Класифікуючи орфограми в шкільному курсі морфології української мови за принципами орфографії, зазначимо, що переважають орфограми морфологічного принципу (28 орфограм), які становлять 50%, решту 50% орфограм розподілено між смисловим (або семантико-диференційним) принципом (24 орфограми; 42,9%) і фонетичним (4 орфограми; 7,1%).

Орфографічну роботу на уроці доречно починати, на думку І. Хом'яка, з характеристики графічного вигляду орфограми [14]. З цієї метою ми проаналізували чинні підручники української мови [2; 3], [4; 5],

[10; 11] щодо зазначення в змісті параграфів орфограм, які, за традицією, оформлюють у рамках (див. табл. 2).

Таблиця 2

Кількісний аналіз орфограм, поданих у чинних підручниках української мови

Клас	Частини мови	Кількість орфограм у чинних підручниках для шкіл з навчанням українською мовою		
		Глазова О., Кузнецов Ю.	Єрмоленко С., Сичова В.	Пентиліук М., Гайдасенко І., Ляшкевич А., Омельчук С.
6 клас	Іменник	11	-	6
	Прикметник	5	-	3
	Числівник	1	-	-
	Займенник	2	-	-
7 клас	Дієслово	8	-	7
	Прислівник	5	-	6
	Прийменник	1	-	1
	Сполучник	1	-	1
	Частка	3	-	1
	Вигук	1	-	1
Усього		38	0	26

На підставі кількісно-якісного аналізу орфограм, узятих у рамки в чинних підручниках української мови, ми виділили дві тенденції. Перша – різна кількість орфограм, які автори подають у рамках у змісті параграфів (38 орфограм у підручниках О. Глазової і Ю. Кузнецова [2; 3], 26 – у підручниках за заг. редакцією М. Пентиліук [10; 11] і жодної орфограми – у підручниках С. Єрмоленко і В. Сичової [4; 5]). У підручниках С. Єрмоленко і В. Сичової орфограми згадуються лише в самих завданнях до окремих вправ, як от: *знайдіть у підручнику "Українська література" десять іменників з орфограмами "Букви е, и, і в суфіксах -іни(я), -ени(я), -ни(я), -ини(я), -ів(о), -ев(о)"* (впр. 319) [4, с. 125]; *складіть із двома парами прикметників (на вибір) речення. Прокоментуйте орфограму "Написання прикметникових суфіксів"* (впр. 408) [4, с. 169]; *знайдіть у тексті слова, за допомогою яких можна прокоментувати орфограму "Букви н і ни у прикметниках і прислівниках"* [5, с. 121] і под.

Друга тенденція – варіантність у формулюванні самих орфограм. Наприклад, *"Подвоєні літери перед закінченням орудного відмінка однини іменників III відміни"* [2, с. 161] і *"Одна та дві букви перед закінченням орудного відмінка однини іменників III відміни"* [10, с. 110], *"Правопис вигуків"* [3, с. 273] і *"Дефіс у вигуках"* [11, с. 268].

Важливо відзначити, що автори чинних підручників української мови для 6–7 класів пропонують різні види робіт з орфограмами в процесі засвоєння учнями морфології. На рівні знання це завдання, пов'язані із знаходженням орфограм у словах, що належать до різних частин мови. Наприклад: *назвіть орфограми, пов'язані з написанням прикметників, ужитих у цьому тексті* (впр. 309) [10, с. 179]; *назвіть орфограму в дієприкметниках, що в рамці* (впр. 224) [11, с. 125]; *з'ясуйте орфограми в словах у рамці* (впр. 92) [11, с. 55] *позначте в словах орфограму "Велика літера у власних назвах"* (впр. 321) [2, с. 168]; *позначте в утворених формах дієслів вивчені орфограми* (впр. 151) [3, с. 95]; *підкресліть вивчені орфограми* (впр. 153) [3, с. 95]; *визначте орфограми у виділених*

словах (впр. 365) [2, с. 180]; **виділіть** орфограму "Дефіс у прислівниках" (впр. 344) [11, с. 183] та ін.

На рівні розуміння завдання з правопису передбачають: 1) пояснення орфограм, наприклад: **поясніть** орфограму "Не з іменниками" (впр. 307) [4, с. 122]; **поясніть** орфограми в словах **італійською, французькою, німецькою** (впр. 407) [4, с. 168]; **за зразком утворіть і запишіть усі можливі форми поданих дієслів. Поясніть** орфограми (впр. 171) [11, с. 97] та ін.; 2) коментування орфограм, наприклад: **прокоментуйте** орфограму "Написання не з прикметниками" на прикладах із записаного тексту (впр. 413) [4, с. 171]; **спишіть словосполучення, розкриваючи дужки. Прокоментуйте** орфограму "Написання похідних прийменників разом, окремо й через дефіс" (впр. 396) [11, с. 205] та ін.

Ефективними, на наш погляд, є завдання на засвоєння орфограм, основна мета яких – сформувати в учнів уміння добирати слова з вивченими орфограмами й правильно вживати їх у власному мовленні. Наприклад: **доберіть до фотоілюстрації назву, яка б містила прислівник з орфограмою "Літери и, і в кінці прислівників"** (впр. 414) [3, с. 223]; **складіть і запишіть міні-твір на тему "Моя улюблена музика" (5-7 речень), використовуючи слова з орфограмою "Написання н і nn у прикметниках"** (впр. 424) [4, с. 174]; **складіть і запишіть словосполучення, додавши до по-**

даних слів потрібні за змістом прислівники з орфограмою "Букви н і nn у прислівниках" (впр. 319) [11, с. 173] та ін.

До орфографічних понять, якими оперує учень і які входять у зміст навчання орфографії на морфологічній основі, належить поняття "написання", а також синонімічне до нього поняття "правопис" у значенні "дотримання правильного написання слів" [1, с. 1101]. Їх представлено в змісті навчального матеріалу розділу "Морфологія. Орфографія" чинної й нової програми з української мови у рубриці "Правопис" (**написання й відмінювання чоловічих і жіночих прізвищ, імен по батькові, правопис складних іменників; написання НЕ з прикметниками; роздільне написання складених числівників; правопис заперечних займенників і под.**).

Крім того, орфографічні поняття "написання" і "правопис" досить широко використано і в завданнях до вправ у підручниках для 6–7 класів (див. табл. 3).

Сучасна методика навчання орфографії, у т.ч. у процесі вивчення учнями морфології, передбачає знання не лише самих орфограм, а й уміння застосовувати орфографічні правила на різних етапах: 1) під час ознайомлення з відповідною правописною нормою; 2) формуючи орфографічні дії; 3) на етапі контролю нормативного правопису слова.

Таблиця 3

Орфографічні поняття "написання" і "правопис" у завданнях до вправ підручників української мови для 6–7 класів

Орфографічне поняття	Мисленнєва дія	Зразки завдань до вправ
Написання	запам'ятати	Спишіть, запам'ятавучи написання (впр. 213) [4, с. 89].
Правопис		Запам'ятайте правопис складених сполучників, поданих у рамці (впр. 430) [11, с. 227].
Написання	з'ясувати	З'ясуйте написання слів у рамці й назвіть орфограму (впр. 82) [11, с. 48].
Написання	пояснити	Поясніть написання дієслів із не (впр. 114) [5, с. 64].
Правопис		Спишіть. Підкресліть дієприкметники. Поясніть правопис виділених дієприкметників (впр. 146) [5, с. 83].
Написання	коментувати	Знайдіть у тексті власні назви, прокоментуйте їх написання (впр. 209) [10, с. 125].
Написання	порівняти (зіставити)	Порівняйте написання прислівників у правому і лівому стовпчиках. У якому з них можливе інше написання, що змінить лексичне значення? (впр. 249) [5, с. 132].
Правопис		Зіставте написання складених прикметників, поданих у правій і лівій колонках (впр. 433) [4, с. 178].
Написання	обґрунтувати	Порівняйте наголошування і правопис слів у рамці (впр. 351) [11, с. 186].
Правопис		Перепишіть. Обґрунтуйте написання складених прикметників (впр. 466) [2, с. 218].
Написання	зробити висновок	Визначте прислівники, обґрунтуйте їхнє написання (впр. 379) [3, с. 208].
Правопис		Доберіть з орфографічного словника по десять іменників чоловічого роду II відміни, які в родовому відмінку мають закінчення -а, -я або -у, -ю . Запишіть їх. Обґрунтуйте правопис закінчень (впр. 284) [4, с. 114].
Написання		Прочитайте і запам'ятайте слова в рамці на с. 148. Зробіть висновок про їх написання (впр. 266) [11, с. 149].

Традиційно орфографічне правило школярі засвоюють як текстовий припис (розповідне стверджувальне речення або кілька речень), що визначає обов'язкове написання і спосіб перевірки його. Наприклад: частку **не** з дієприкметником, якщо він є означенням (а не присудком) і не має при собі пояснювальних слів, пишемо разом (**незакінчена праця, нез'ясовані питання**) [13]. При цьому досить поширеним у шкільній практиці залишається явище, коли учні чітко засвою-

ють формулювання правила, можуть назвати його, але правильно застосувати не можуть. На думку М. Разумовської, "заучування формулювань, правил не дає можливості учневі дієвого знання, тобто такого знання, яке слугувало б засобом визначення правильного написання" [9, с. 5]. Внутрішню сутність орфографічного правила відображають граматичні поняття (морфеми, форми слів, частини мови і под.), які вказують на ознаку, що визначає написання. Наприклад:

Орфограма	Орфографічне правило	Граматичне поняття, яке вказує на ознаку, що визначає написання
Літери е, и в особових закінченнях дієслів I і II дієвідмін	Дієслова першої дієвідміни в усіх особових закінченнях мають літери е або е (<i>ідеши, малюеш</i>), а дієслова другої дієвідміни – літери и або ї (<i>лежиши, стоїши</i>).	Дієвідміна дієслова

Тож учневі необхідні міцні знання як з орфографії, так і з граматики, адже "дослідження орфограм у зв'язку з явищами ... морфології та інших розділів є визначальними для застосування принципу системності в навчанні правопису" [15, с. 41]. У шкільних підручниках для 6–7 класів запропоновано різноманітні види робіт, пов'язаних із засвоєнням учнями орфографічних правил або застосуванням їх. Це:

– ознайомлення з правилом (наприклад, *ознайомтеся з правилом і таблицею відмінювання числівників* (впр. 504) [2, с. 234]);

– пригадування правила (наприклад, *поясніть написання відмінкових закінчень поданих іменників в орудному відмінку однини. Пригадайте правила вживання подвоєних букв та апострофа* (впр. 186) [10, с. 109]); *пригадайте правила правопису складних слів через дефіс. Випишіть з-поміж поданих слів прислівники, поясніть їх правопис* (впр. 338) [11, с. 181]);

– з'ясування орфографічного правила (наприклад, *спишіть речення, розкриваючи дужки. З'ясуйте правила написання не і ні з різними частинами мови* (впр. 472) [11, с. 252]);

– формулювання правила (наприклад, *сформулюйте правило правопису займенника всякий – усякий (коли на початку вживається в, а коли – у)* (впр. 404) [10, с. 225]); *на основі інформації з рубрики "Запам'ятайте" і правила на с. 62 сформулюйте правило написання не з дієприслівниками. Запишіть його* (впр. 182) [5, с. 103]); *сформулюйте правило вживання дефіса в прислівниках. Свої висновки перевірте за таблицею* (впр. 338) [11, с. 181]); *від поданих прикметників за зразком утворіть прислівники префіксально-суфіксальним способом. Сформулюйте правило написання прислівників через дефіс* (впр. 340) [11, с. 182]);

– обґрунтування написання слів за допомогою орфографічних правил (наприклад, *визначте слова з орфограмою "Подвоєні літери". Написання цих слів обґрунтуйте орфографічним правилом* (впр. 269) [2, с. 156]); *позначте в словах орфограму "Н і нн у прислівниках". Написання слів обґрунтуйте відповідним правилом* (впр. 424) [3, с. 226]; *прочитайте слова. З'ясуйте, за яким правилом прислівники пишуться разом з не* (впр. 329) [11, с. 178]);

– добір власних прикладів до відповідних орфографічних правил (наприклад, *розкажіть про написання ні з різними частинами мови, використовуючи матеріал таблиці. На кожне правило доберіть і запишіть свої приклади* (впр. 469) [11, с. 251]);

– застосування орфографічних правил у практичній діяльності (наприклад, *випишіть власні назви, групуючи їх за правилами* (впр. 213) [10, с. 126]).

Ураховуючи практичну спрямованість шкільної орфографії, вважаємо, що важливим з методичного

погляду є процес самостійного формулювання правила (або за участі вчителя) на основі спостереження за мовним матеріалом чи в процесі опрацювання теоретичних відомостей, поданих схематично, наприклад, у формі алгоритмів, таблиць, схем. Орфографічні знання учнів, на переконання М. Разумовської, повинні відображатися "не стільки у формі вивчених на пам'ять правил і визначень, скільки в опануванні адекватних змістів цих правил способів дії" [9, с. 6]. У такий спосіб школярі не механічно запам'ятовують певний спосіб написання слова, а усвідомлюють змістову сутність правила. Запропоновані зразки видів робіт, які в методиці навчання української мови називають вправами на "відкриття" правил, "активізують навчальну діяльність учнів, сприяють виробленню навичок грамотного письма" [6, с. 220], а також формують раціональну основу правописної компетентності за допомогою семантико-граматичних понять, що становлять зміст правил написання. Формування в учнів потреби й уміння користуватися орфографічним словником у процесі навчання морфології в основній школі також є одним із провідних завдань розвитку належної орфографічної грамотності. Орфографічний словник дає можливість школярам, по-перше, перевіряти правильність написання слів (наприклад, *перепишіть, подані в дужках іменники ставлячи в потрібній формі. Звіртеся з орфографічним словником* (впр. 287) [2, с. 155]); по-друге, знаходити слова з відповідними орфограмами (наприклад, *доповніть перелік іменників, об'єднаних у групи за відмінами. Скористайтеся орфографічним словником* (впр. 252) [4, с. 103]; *випишіть з орфографічного словника по п'ять прислівників з и та і в кінці слів* (впр. 232) [5, с. 125]). Також учні самі можуть укладати орфографічні словнички зі слів відповідно до завдання (наприклад, *складіть словничок найуживаніших прислівників, написання яких вам потрібно запам'ятати насамперед* (впр. 415) [3, с. 223]). Для цього школярі повинні бути обізнані з правилами оформлення реєстру слів, структурою словникової статті тощо.

Висновки. Таким чином, більшість орфографічних норм, які засвоюють учні в процесі вивчення морфології в 6–7 класах, безпосередньо чи опосередковано ґрунтуються на особливостях граматичної будови української мови. Значну кількість написання частин мови можна визначити лише з допомогою граматичного аналізу. Без знання основних понять орфографії, а також без використання граматичних знань у процесі виконання орфографічних вправ і завдань на уроках морфології української мови в основній школі не можливо ефективно формувати правописну компетентність учня.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2002. – 1440 с.
2. Глазова О.П. Рідна мова: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О.П. Глазова, Ю.Б. Кузнецов; наук. ред. І. Вихованець. – К.: Зодіак-Еко, 2006. – 288 с.
3. Глазова О.П. Рідна мова: підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О.П. Глазова, Ю.Б. Кузнецов; наук. ред. І. Вихованець. – К.: Зодіак-Еко, 2008. – 288 с.
4. Єрмоленко С.Я. Рідна мова: підруч. для 6 кл. / С.Я. Єрмоленко, В.Т. Сичова. – К.: Грамота, 2006. – 296 с.
5. Єрмоленко С.Я. Рідна мова: підруч. для 7 кл. / С.Я. Єрмоленко, В.Т. Сичова. – К.: Грамота, 2007. – 296 с.

6. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: [підручник для студентів філологічних факультетів університетів] / [М.І. Пентиліук, С.О. Караман, О.В. Караман та ін.]; за ред. М.І. Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2004. – 400 с.
7. Методика преподавания русского языка: [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов] / [М.Т. Баранов, Т.А. Ладъженская, М.П. Львов и др.]; под ред. М.Т. Баранова. – М.: Просвещение, 1990. – 368 с.
8. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: українська мова і українська література. 5-9 класи. – К.: Видавничий дім "Освіта", 2013. – 160 с.
9. Разумовская М.М. Методика обучения орфографии в школе: кн. для учителя / М.М. Разумовская. – М.: Просвещение, 1992. – 192 с.
10. Українська мова: підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / М.І. Пентиліук, І.В. Гайдаєнко, А.І. Ляшкевич, С.А. Омельчук; за заг. ред. М.І. Пентиліук. – К.: Видавничий дім "Освіта", 2011. – 272 с.
11. Українська мова: підруч. для 7 кл. загальноосвіт. навч. закл. / М.І. Пентиліук, І.В. Гайдаєнко, А.І. Ляшкевич, С.А. Омельчук; за заг. ред. М.І. Пентиліук. – К.: Видавничий дім "Освіта", 2011. – 288 с.
12. Українська мова. 5-12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / [Г.Т. Шелехова, В.І. Тихоша, А.М. Корольчук та ін.]; за ред. Л.В. Скуратівського. – К.: Перун, 2005. – 176 с.
13. Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Ін-т укр. мови НАН України. – К.: Наук. думка, 2010. – 288 с.
14. Хом'як І.М. Зв'язок у вивченні орфографії зі структурними рівнями української мови: навч.-метод. посіб. [для здобувачів наук. ступеня і студентів української філології] / І.М. Хом'як. – Острого: Вид-во Національного ун-ту "Острозька академія", 2011. – 124 с.
15. Хом'як І. Методика формування орфографічних умінь і навичок / І. Хом'як // Дивослово. – 2012. – № 3. – С. 41–50.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Velikij tlumachnij slovník suchasnoï ukrains'koï movi [Big Modern Ukrainian Explanatory Dictionary] / Uklad. i golovn. red. V.T. Busel. – K.; Irpin': VTF "Perun", 2002. – 1440 s.
2. Glazova O.P. Ridna mova [Native language]: pidruch. dlja 6 kl. zagal'noosvit. navch. zakl. / O.P. Glazova, Ju.B. Kuznecov; nauk. red. I. Vihovanc'. – K.: Zodiak-Eko, 2006. – 288 s.
3. Glazova O.P. Ridna mova [Native language]: pidruch. dlja 7 kl. zagal'noosvit. navch. zakl. / O. P. Glazova, Ju. B. Kuznecov; nauk. red. I. Vihovanc'. – K.: Zodiak-Eko, 2008. – 288 s.
4. Ermolenko S.Ja. Ridna mova [Native language]: pidruch. dlja 6 kl. / S.Ja. Ermolenko, V.T. Sichova. – K.: Gramota, 2006. – 296 s.
5. Ermolenko S.Ja. Ridna mova [Native language]: pidruch. dlja 7 kl. / S.Ja. Ermolenko, V.T. Sichova. – K.: Gramota, 2007. – 296 s.
6. Metodika navchannja ukrains'koï movi v serednih osvitnih zakladah: [pidruchnik dlja studentiv filologichnih fakul'tetiv universitetiv] [Methodology of teaching Ukrainian at the secondary education al establishments] / [M.I. Pentiljuk, S.O. Karaman, O.V. Karaman ta in.]; za red. M.I. Pentiljuk. – K.: Lenvit, 2004. – 400 s.
7. Metodika prepodavanija russkogo jazyka [Methodology of teaching Russian]: [ucheb. posobie dlja studentov ped. in-tov] / [M.T. Baranov, T.A. Ladyzhenskaja, M.R. L'vov i dr.]; pod red. M.T. Baranova. – M.: Prosveshhenie, 1990. – 368 s.
8. Navchal'ni programi dlja zagal'noosvitnih navchal'nih zakladiv: ukrains'ka mova i ukrains'ka literatura. 5-9 klasi [Training programs for comprehensive secondary schools: Ukrainian language and Ukrainian literature. 5th-9th grades]. – K.: Vidavnichij dim "Osvita", 2013. – 160 s.
9. Razumovskaja M.M. Metodika obuchenija orfografii v shkole [Methodology of learning spelling at school]: kn. dlja uchitelja / M.M. Razumovskaja. – M.: Prosveshhenie, 1992. – 192 s.
10. Ukraïns'ka mova [Ukrainian language]: pidruch. dlja 6 kl. zagal'noosvit. navch. zakl. / M.I. Pentiljuk, I.V. Gajdaenko, A.I. Ljashkevich, S.A. Omel'chuk; za zag. red. M.I. Pentiljuk. – K.: Vidavnichij dim "Osvita", 2011. – 272 s.
11. Ukraïns'ka mova [Ukrainian language]: pidruch. dlja 7 kl. zagal'noosvit. navch. zakl. / M.I. Pentiljuk, I.V. Gajdaenko, A.I. Ljashkevich, S.A. Omel'chuk; za zag. red. M.I. Pentiljuk. – K.: Vidavnichij dim "Osvita", 2011. – 288 s.
12. Ukraïns'ka mova. 5-12 klasi [Ukrainian language. 5th-12th grades]: Programa dlja zagal'noosvitnih navchal'nih zakladiv / [G.T. Shelehova, V.I. Tihosha, A.M. Korol'chuk ta in.]; za red. L. V. Skurativ's'kogo. – K.: Perun, 2005. – 176 s.
13. Ukraïns'kij pravopis [Ukrainian spelling] / In-t movoznavstva im. O.O. Potebni NAN Ukraïni, In-t ukr. movi NAN Ukraïni. – K.: Nauk. dumka, 2010. – 288 s.
14. Hom'jak I.M. Zv'jazok u vivchenni orfografii zi strukturnimi rivnjami ukrains'koï movi [How to study spelling with structural levels Ukrainian language]: navch.-metod. posib. [dlja zdobuvachiv nauk. stupenja i studentiv ukrains'koï filologii] / I.M. Hom'jak. – Ostrog: Vid-vo Nacional'nogo un-tu "Ostroz'ka akademija", 2011. – 124 s.
15. Hom'jak I. Metodika formuvannja orfografichnih umin' i navichok [Methodology of building spelling skills] / I. Hom'jak // Divoslovo. – 2012. – № 3. – S. 41–50.

Omelchuk S. The Basic Concepts of Orthography in the School Course of the Ukrainian Language Morphology

Abstract. The sense of the following concepts: "writing", "orthographic rule", "spelling dictionary", that can present the basis of orthographic knowledge of students in the process of morphology studying at the secondary school are defined in the article. The methodology of mastering under these concepts is clarified on the basis of the operating textbooks in Ukrainian for 6-7 classes. The attention is accented on two main tendencies founded by the author – different amount of orthograms, given within the framework of paragraphs maintenance, and the variation in orthograms formulating. The different types of works with orthograms are analyzed in the process of morphology mastering by students at different levels of knowledge and understanding, and also the tasks related with orthographic rules studying. An important role is taken to the independent formulation of rule (or teacher's participation) on the basis of supervision on language material or in the process of working at the theoretical information which is given schematically. The orthographic concepts "writing" and "spelling" are characterized on the basis of such cognitive actions, as: to memorize, to find out, to explain, to comment, to compare (to confront), to ground, to make a conclusion. The formation of students' necessity and ability to use a spelling dictionary in the process of studying the morphology at the secondary school is also one of the leading tasks for the development of the proper orthographic literacy.

Keywords: school morphology, orthogram, spelling, writing, orthographic rule, spelling dictionary, orthographic abilities.

Omelchuk S.A. Основные понятия орфографии в школьном курсе морфологии украинского языка

Аннотация. В статье определена суть понятий "орфограмма", "написание", "орфографическое правило", "орфографический словарь", которые составляют основу орфографических знаний учащихся в процессе обучения морфологии в основной общеобразовательной школе. На основе анализа действующих учебников украинского языка для 6-7 классов определена ме-

Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, I(6), Issue: 10, Oct. 2013. www.seanewdim.com

тодика работы над усвоением этих понятий. Акцентируется внимание на выявленных автором двух тенденциях – разном количестве орфограмм, которые авторы учебников подают в рамках в содержании параграфов, а также на вариантности в формулировании самих орфограмм. Проанализированы различные виды работы с орфограммами в процессе усвоения учащимися морфологии на уровне знания и понимания, а также задания, связанные с усвоением учащимися орфографических правил или применением их. Важная роль отведена самостоятельному формулированию правила (или при участии учителя) на основе наблюдения за языковым материалом или в процессе усвоения теоретических сведений, представленных схематически. Охарактеризованы орфографические понятия "написания" и "правописание" на основе таких мыслительных действий, как запомнить, определить, объяснить, прокомментировать, сравнить (сопоставить), обосновать, сделать вывод. Формирование у учащихся потребности и умения пользоваться орфографическим словарем в процессе обучения морфологии в основной школе также является одним из ведущих заданий развития надлежащей орфографической грамотности.

Ключевые слова: *школьная морфология, орфограмма, правописание, написание, орфографическое правило, орфографический словарь, орфографические умения.*